

Türkiye Ekonomisi

Türkiyede Şehirleşme Temayülleri

Yazan :

Ord. Prof. Dr. Ömer Celâl SARC

Bilindiği gibi, 19 uncu asırda cemiyetin bünyesinde vukubulan en büyük inkılaplardan biri, nüfusun geniş ölçüde şehirleşmiş olması ve ekseriyetinin, evvelce köylerde otururken, gitgide şehirlerde toplanmasıdır. Köylerin artan nüfusu şehirlere göçetmiş, şehir sakinlerinin sayısı gittikçe kabarmış, bilhassa muayyen merkezler çok büyümüş, buna karşılık köylerde yaşayanların miktarı, bazan mutlak olarak sabit kalsa bile, genel nüfusa nisbetle, başlıca memleketlerde ehemmiyetli surette gerilemiştir. Bu inkılabı, Fransa ve Almanya nüfuslarına ait aşağıdaki rakkamlardan anlamak mümkündür [1] :

		Köy Nüfusu		Şehir Nüfusu	
		milyon	genel nüfusta payı (%)	milyon	genel nüfusta payı (%)
Fransa	1851	26.6	74.5	9.1	25.5
	1872	25.9	68.9	11.2	31.1
	1911	22.1	55.8	17.5	44.2
Almanya	1871	26.2	63.9	14.8	36.1
	1910	25.9	40.0	39.0	60.0

Bu hareket bir çok endişeler doğurmuş ve tenkidlere uğramıştır. Şehirleşmenin, mesken buhranına, doğumların azalmasına, ırkın soysuzlaşmasına, halkın müfrit siyasi cereyanlara kapılmasına sebep olduğu ileri sürülmüş, şehirler milletlerin mezarı olarak vasıflandırılmıştır. Şehirli-lerde velûdiyetin köylülere nazaran çok daha az, buna mukabil askere alınırken çürüğe çıkarılanlar nisbetinin daha yüksek olduğuna işaret edilmiştir. Bazı hükümetler şehirleşmeyi frenlemek lüzumunu duymuşlardır.

[1] «Handwörterbuch der Staatswissenschaften», IV Aufl. Bd. II, Jena 1924, s. 695 - 96.

İki dünya harbi arasında topraksız çiftçi ve arazi sahibi kılmak yolunda muhtelif memleketlerde alınan tedbirler, bilhassa, şehirlere akını durdurmak veya oralandaki ihtikani azaltmak gayesine matuftu. Fakat bu tedbirlere ve 1930 yılına doğru kopan büyük iktisadî buhranın en ziyade şehir sakinlerini sıkıntıya düşürmüş ve şehirlerde hayatı güçleştirmiş olmasına rağmen, şehirlere akın iki dünya harbi arasında da devam etmiştir [2].

Sovyet Rusya'da şehir sakinlerinin mutlak miktarı 1926 da 26 milyondan 1939 da 56 milyona, genel nüfustaki oranı % 18 den % 33 e çıkmış, diğer taraftan köy nüfusu aynı devrede 6 milyon kadar gerilemiştir. İki dünya harbi arasında Avrupada ve Sovyet Rusya'da nüfusun 93,5 milyon arttığı ve bu artışın 80 milyonluk kısmının şehirlerde, yalnız 13,5 milyonluk kısmının köylerde vâki olduğu hesaplanmıştır. Bu durum şehirler nüfusunun tabii çoğalışından ileri gelmiş olamaz. Gerçekten, nüfusun tabii artış oranı şehirlerde umumiyetle köylerdekinden çok daha düşüktür. Hattâ bazı şehirlerde doğumlar ölümlerin seviyesine bile varmamakta ve hariçten nüfus alamadıkları takdirde bu şehirler sakinleri sayısının azalması zarurî bulunmaktadır. Şu halde olay, adı geçen devrede şehirler nüfusuna bir çok köylülerin katılmış olmasıyle ilgilidir. Bu da, kısmen şehir sahalarının genişletilmesi ve etraftaki köylerden bazılarının şehir sınırları içine alınması suretiyle vukubulmuşsa da, herhalde, bilhassa şehirlere doğru yapılan göçlerin neticesidir.

İki dünya harbi arasında bazı memleketlerde şehir ve köyler nüfusunun her yıl ne nisbette arttığı aşağıda gösterilmektedir [3].

Nüfusun bir yıl içindeki artış veya azalış oranı (%)

(+ = artma, — = azalma)

<i>Memleket</i>	<i>Devre</i>	<i>Genel nüfusta</i>	<i>Köylerde</i>	<i>Şehirlerde</i>
İngiltere ve Gal	1921-31	+ 0.5	+ 0.2	+ 0.6
İskoçya	1921-31	— 0.1	— 0.6	+ 0.2
Fransa	1921-31	+ 0.6	— 0.3	+ 1.6
	1931-36	+ 0.03	— 0.5	+ 1.6
Almanya	1925-33	+ 0.06	— 0.4	+ 1.1
	1933-39	+ 0.6	+ 0.02	+ 0.9
Bulgaristan	1920-26	+ 2.0	+ 1.9	+ 2.6
	1926-34	+ 1.3	+ 1.2	+ 1.8
Yunanistan	1920-28	+ 2.8	+ 1.5	+ 4.8

[2] *Dudley Kirk*, «Europe's Population in the Interwar years», League of Nations, Princeton America, 1946, s. 29 - 35.

[3] Aynı eser, s. 30 ve 31.

Görülüyor ki, bütün bu memleketlerde şehir nüfusu köy nüfusundan daha hızlı çoğalmış ve bu çoğalma bazan köy nüfusu — hattâ bütün nüfus — gerilerken vukubulmuştur. Yukarıda anlattığımız gibi, bunu ancak, köyden şehire doğru akına atfetmek mümkündür.

Türkiyede de böyle bir hareket var mıdır? Mesele, bildiğimize göre, şimdiye kadar yalnız Siyasal Bilgiler Okulu profesörlerinden *Ernst Reuter* tarafından incelenmiştir [4]. Profesör, incelemelerinde «ciddî bir şehirleşme temayülünün mevcut olmadığı» neticesine varmıştır [5]. Ancak etüd, 1945 sayımı tertip edilmeden, hattâ 1940 sayımının kesin neticeleri yayınlanmadan önce yapılmış olduğu gibi, müellifin, evvelki sayımlar hususunda dayandığı bazı rakkamlar da pek doğru görünmemektedir. Bu sebeple, 1940 ve 45 sayımlarının nüfusun şehir ve köylere bölünüşüne ait rakkamları belli olduktan sonra, meseleyi yeniden gözden geçirmenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Şüphesiz, davanın gerektiği gibi aydınlatılması için lâzım olan bir çok veriler hâlâ eksiktir: Şehir ve köylerimizdeki doğum ve ölümler ve bu yerler arasındaki göçler hakkında hiç veya istifade edilebilecek bir istatistik yoktur. Ayrıca 1927 denberi tertip edilen sayımlardan bazıları, aşağıda anlatılacağı gibi, nüfusun şehir ve köylere dağılımını sıhhatle ifade edememektedir. Bundan dolayı bir çok noktalar, ister istemez, karanlıkta kalacak ve yalnız umumî ve az çok takribî neticelere varılabilecektir.

Türkiye nüfusunun 1927, 35, 40 ve 45 yıllarındaki sayımlarda tesbit edilen sayısı ve köy ve şehirlere bölünüşü, miktar ve oran itibarile aşağıdaki cetvelde gösterilmektedir. Şunu söyleyelim ki, cetvel doğru bir mukayeseyi mümkün kılabilmek için Hatay vilâyetinin evvelce hududlarımız içinde bulunmayan kısımları sâkinleri [6] 1940 ve 45 genel nüfusundan çıkarılmak suretile tertip edilmiştir. 1940 ve 45 yıllarına ait bundan sonra zikredeceğimiz bütün rakkamlar da, aksi belirtilmediği takdirde, Hatay vilâyetinin bu kısımlarına şâmil bulunmayacak, Türkiye'nin 1927 ve 35 deki sahasına taallûk edecektir.

[4] *Ernst Reuter*: «Türkiyede şehirleşme temayülleri», Aylık Siyasî İlimler dergisi, Eylül 1941, sayı 126, s. 240 ve d.

[5] Aynı yazı s. 247.

[6] Hatay vilâyeti kurulurken, anavatana katılan 3996 Km² lik sahaya, Seyhan vilâyetinden Dört Yol ve Gaziantep vilâyetinden Hassa kazaları eklenmiştir. Araştırmalarımızda şimdiki Hatay vilâyetinin bu iki kazası hesaba katılmış, diğer kaza-

	Türkiye Nüfusu	Şehirler Nüfusu		Köyler Nüfusu	
		Sayı	genel nüfustaki payı (%)	Sayı	genel nüfustaki payı (%)
1927.	13 648 270	3 301 043	24.18	10 347 227	75.82
35	16 158 018	3 802 642	23.53	12 355 376	76.47
40	17 612 834	4 293 048	24.37	13 319 786	75.63
45	18 577 237	4 627 591	24.91	13 949 646	75.09

Yukarıdaki cetvelde şehir ve köyler idarî tariflere göre ayırd edilmiş, yani bütün vilâyet ve kaza merkezleri şehir, diğer yerler köy sayılmıştır. Halbuki bu tarifler hiç de tatmin edici değildir. Şehrin belli başlı bütün vasıflarından mahrum bir çok yerleri, sadece kaza merkezi olmaları dolayısıyla, şehir; buna karşılık şehir mahiyetinde olan muhtelif yerleri de, bucak merkezi veya idarî bakımdan köy buldukları için, köy kategorisine soktukları muhakkaktır. Meselâ, Bitlis vilâyetinde 500 nüfuslu Mutki, Tokat vilâyetinde 376 nüfuslu Artova, Erzurum vilâyetinde 251 nüfuslu Karayazı şehir kategorisinde gözüktüğü halde, Kocaeli vilâyetinde, halkı bilhassa sanayi ile geçinen 3 234 nüfuslu Hereke, hattâ 10 682 nüfuslu Karabük ve 14 122 nüfuslu Kozlu köyler grubuna maledilmiş bulunmaktadır. (Nüfus miktarları 1945 e aittir).

Bu sebeble araştırmalarımızda idarî tarife dayanmamız doğru olmayacak, başka bir tarif aramamız lâzım gelecektir. Bu hususta, ancak, şehir ve köyleri sakinlerinin sayısına göre ayırd eden ve nüfusu muayyen bir haddi aşan yerleri şehir, diğerlerini köy sayan istatistik bir tarif

ları Türkiye'ye ait rakkamlardan indirilmiştir. Hatay'ın hesaba katılmayan kazalarında köy ve şehir nüfusunun 1940 ve 45 yıllarındaki durumu aşağıdaki gibidir:

	1940	1945
Şehirler :		
Antakya	26 939	27 448
İskenderun	11 859	18 612
Kırıkhan	7 133	3 690
Reyhanlı	5 778	5 512
Yayladağı	1 492	1 427
Altınözü	—	2 822
Toplam	53 201	59 511
Köyler :	153 915	153 426
Genel Toplam	208 116	212 937

Altınözü şehiri 1940-45 arasında kurulmuştur.

bahis konusu olabilir. Gerçi bunlar da kusursuz değildir. Hâd çok iyi düşünülerek tayin edilmiş olsa bile sadece bir ortalama olarak hakikate uygun olabilecek ve nüfus sayısı onu aşmakla beraber bünye itibariyle köy veya haddin altında kaldığı halde gerçekte şehir karakterini arzeden yerlere, yine tesadüf edilecektir. Bundan başka, ilerde anlatılacağı gibi, böyle bir tarifin köy ve şehir nüfusunun tahavvüllerini mübalâğalı bir şekilde göstermesi ihtimali de vardır. Fakat sosyolojide ve teoride bile bu iki topluluğun her bakımdan uygun tarifleri mevcut değildir [7] ve istatistiklerin tahliline dayanacak bir etüdde, pek yanıltıcı olan idarî tariflere bağlı kalınmak istenmediği takdirde nüfus sayısını kriter olarak kabul etmekten başka çare yoktur.

Şehir ve köyleri birbirinden ayıran had olarak hangi nüfus sayısının kabul edileceğine gelince, bu hususta milletlerarası istatistik kongrelerinin tavsiye ve bir çok memleketler istatistik idarelerinin kabul ettiği 2.000 haddinin esas tutulması maalesef mümkün olamayacaktır. Zira 2.000 den az ve fazla nüfuslu şehirlerimiz (idarî mânada) malûm olduğu halde köylerimiz, nüfuslarının bu haddin üstünde veya altında bulunduğuna göre sınıflanmamış bulunmaktadır [8]. 10.000 nüfusu sınır olarak kabul etmek icab etmektedir. Halbuki bu haddin, hele memleketimizdeki şartlara göre, fazla yüksek olduğuna ihtimal verilebilir. Nüfusu 10.000 i aşan yerler, kaide olarak köy vasıflarını her halde haiz olmayacaklardır. Gerçi 10 binden hattâ 20 binden fazla nüfuslu şehirlerimiz arasında ziraata geniş ölçüde bağlı bulunan ve halkın büyük bir kısmı ziraatla geçinmekte devam edenler mevcuttur. 1935 te, 26.676 nüfuslu Turgutlu şehrinde (Manisa vilâyeti) meslek sahibi (faal) nüfusun % 59.8 nin ziraat ile meşgul olduğunu zikretmek kâfidir [9]. Fakat buna rağmen bu yerler bile her halde artık köy değildir. Nüfusları arasında ziraat dışı işlerle uğraşanlar köylerdekilerle kıyas edilemeyecek bir orana vardığı gibi, daimî bir çarşı ve pazara da malik bulunmaktadır. Olsa olsa, ziraî kasaba addedilebilirler. Bu sebeble 10 binden fazla nüfuslu yerleri

[7] Şehrin tarifi hakkında meselâ şu esere bakınız:

Werner Sombart, «Der Moderne Kapitalismus», IV. Aufl., Bd. I, Erste Haelfte, München und Leipzig 1921, s. 124 ve devamı.

[8] İstatistiklerimizde 500 den fazla nüfusu köyler hep bir arada gösterilmektedir. Bu mevzu hakkında yapılacak ilmi araştırmaları kolaylaştırmak için, İstatistik Umum Müdürlüğünün, 500 den fazla nüfuslu köylerin de müfredatını bellî etmesi temenni edilir.

[9] Diğer bazı şehirlere ait oranları da bildiriyoruz :

şehir saydığımız takdirde, şehirler arasına bazı köylerin karışması tehlikesi her halde pek yoktur. Fakat buna mukabil daha az nüfuslu yerlerin köylerle beraber bazı şehirleri de kavrayacağına kuvvetle ihtimal verilebilir. Gerçekten nüfusu 10 binden az olduğu halde tam şehir mahiyetini taşıyan yerler bulunduğunu, Zonguldak vilâyetinde nüfusu 1945 te 9.775 e varan Kilimli'yi ve sakinleri 1940 da ancak 6.825 tutan Karabük'ün o zamanki durumunu hatırlamakla derhal anlarız. Şu halde 10 binden fazla nüfuslu yerler grubunun bütün şehirleri ihtiva etmediğini, diğer grubun ise asıl köylerle beraber ufak bazı kasabaları da içine aldığına aşağıdaki incelemelerimizde gözden kaçırmamak lâzımdır.

Türkiye nüfusunun (Hatay vilâyetinin ülkeye sonradan eklenen kısımları hariç) sayımların tertip edildiği tarihlerde, sakinleri 10 binden fazla veya aşağı olan yerlere bölünüşü aşağıdaki gibidir [10]:

Türkiye nüfusu	10 binden fazla nüfuslu yerlerde bulunanlar		Diğer yerlerde bulunanlar		
	genel nüfustaki		genel nüfustaki		
	Sayı (10)	payı (%)	Sayı	payı (%)	
1927	13 648 270	2 236 085	16.38	11 412 184	83.62
35	16 158 018	2 684 197	16.66	13 473 821	83.34
40	17 612 834	3 164 189	17.96	14 448 645	82.04
45	18 577 237	3 442 077	18.53	15 135 160	81.47

Şehir	1935 Nüfusu	Faal nüfus arasında ziraatla meşgul olanların % oranı
Söke (Aydın)	10 912	42.3
Akhisar (Manisa)	21 192	39.4
Manisa	30 877	42.5
Adana	76 473	37.5
Ankara	122 720	9.5
İzmir	170 950	6.0
İstanbul	741 148	7.0

[10] 1927, 34 ve 40 yıllarına ait adedlerimiz Prof. Reuter'in makalesindeki rakamlara uymamaktadır. Aşağıda bunları da gösteriyoruz:

1927	2 448 036
35	2 793 434
40	3 101 483 (Bütün Hatay dahil)

1935 yılı hususunda Profesör Reuter'in, sayım istatistiklerinde bildirilen rakamı (2 734 732) esas itti haz ettiği, fakat bir tertip hatası olarak bunun cetvele 2 793 434 olarak geçtiği anlaşılmaktadır. Makalenin 248 inci sahifesinde de

Bu istatistik hususunda iki noktayı belirtmek gerektir :

1 — Gözönünde bulundurulan 10 binden fazla nüfuslu yerler, yalnız sakinleri bu haddi aşan idarî mânadaki şehirleri değil, aynı zamanda yine nüfusu 10 bini geçmekle beraber idarî bakımdan köy sayılan yerleri de ihtiva etmektedir. 1927, 35 ve 40 da bu sonuncu yerler arasında o büyüklükte bulunanlar yoktu. Bundan dolayı o yıllara ait rakkamlarımız 10 binden fazla nüfuslu (idarî mânadaki) şehirler nüfusunun toplamına tekabül etmektedir. Halbuki 1945 te, resmî istatistiklerde köy grubunda gösterilen Kozlu, Karabük, Buca ve Bornova'nın sakinleri sayısı 10 bini geçmiştir [11]. Bunların 1935, 40 ve 45 yıllarındaki nüfus durumu aşağıdaki gibidir [12] :

Yer	Vilâyet	1935	1940	1945
Kozlu (Bucak merkezi)	Zonguldak	7 508	9 267	14 122
Karabük » »	»	—	6 825	10 682
Buca » »	İzmir	8 060	9 835	10 814
Bornova » »	»	8 528	9 291	10 624

Bu sebeble bu dört yerin 1945 yılındaki nüfusu toplamı, 10 binden fazla nüfuslu (idarî mânadaki) şehirlerde oturanların genel miktarına ilâve edilmiştir.

aynı adet 2 743 434 olarak yazılmıştır. Halbuki yukarıda da söylediğimiz gibi, 10 binden fazla nüfuslu yerlerden başka, daha az nüfusu vilâyet merkezlerini de ihtiva etmesi dolayısıyla, İstatistik Umum Müdürlüğünün bildirdiği miktarın esas tutulması pek uygun değildir. Profesörün 1927 yılına ait rakkamı nereden almış olduğu tesbit edilememiştir. 1940 yılına ait adede gelince, sayımın kesin neticeleri Profesörün etüdünü nesrettiği tarihte henüz belli edilmemiş olduğundan, bunun muvakkat neticelerden alınmış olması gerekir. Şimdi yayınlanmış olan istatistiklere göre o yıl için zikrettiği rakkam, hakiki miktarın hayli altında bulunmaktadır. Kaldı ki Profesör, bütün Hatay'ı da hesaba katmıştır.

[11] Bu keyfiyeti 1945 sayımı istatistiklerinin köy nüfusuna ait cetvellerini taramak suretiyle tesbit etmiş bulunuyoruz. Karsyaka nüfusu İzmir şehri, Yeniköy nüfusu İstanbul şehri nüfusuna ilâve edilmiş olduğundan, bu bucak merkezleri tabiiatle ayrıca gözönünde bulundurulmamıştır.

[12] Kozlu'nun 1940 nüfusu 5.310 olarak gösterilmekte ise de, bu miktara, 3.957 maden amelesinin dahil bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeble iki adedin toplamı alınmıştır. Karabük, 1935 te henüz mevcut değildi,

2 — İstatistik Umum Müdürlüğü, 1935 sayımı neticelerini nüfusu 10 bini aşan ve aşmayan yerler için ayrı ayrı sınıflamıştır. Ancak Umum Müdürlük, 10 binden fazla nüfuslu yerler arasına, sakinleri bu miktara varmayan vilâyet merkezlerini de ilâve etmiştir [13]. Halbuki biz, bu grupta, gerçekten 10 binden fazla nüfuslu yerleri göstermiş, diğer yerleri, vilâyet merkezi olsalar dahi, ikinci kategoriye sokmuş bulunuyoruz. Bundan dolayı 1935 yılında ait rakkamımız da resmî adede uymamaktadır.

Şimdi 34 üncü sahifedeki tabloyu inceliyelim. Görüleceği gibi, 10 binden fazla nüfuslu yerlere genel nüfusta düşeni pay muntazaman yükselmekte ve halkımızın bu gibi yerlerde yaşayan kısmının, 1927-45 arasında, mühim ölçüde olmamakla beraber yine sezilir surette arttığı anlaşılmaktadır. Fakat bundan, derhal, köylerden şehire doğru bir hareketin mevcudiyetine hükmetmek hiç de doğru olmaz. Daha evvel: (1) artışın hakiki veya istatistiklerde mevcut bazı hataların mahsulü bulunduğunu araştırmak ve gerçek olduğuna kanaat getirdikten sonra da (2) ne surette vukubulduğunu incelemek lâzımdır.

10 binden fazla nüfuslu yerlere düşen payda, bir tezayüd olduğunu gösteren istatistiklere karşı itimatsızlık uyandıran sebepler yok değildir. Artış hususile 1940 ve 45 yıllarında göze çarpmaktadır. Halbuki 1940 ve 45 sayımları ordunun seferber olduğu bir zamana tesadüf etmiş ve bu sayımlarda askerler, diğer nüfus gibi, buldukları yerlerde kaydedilip oralara mal edilmiştir. O tarihlerde muhtelif şehirlerde bir çok asker mevcut olduğu da muhakkaktır. (Tekrar edelim ki, aksi belirtilmediği takdirde şehir tâbirile 10 binden fazla, köy tâbirile ise bundan az nüfuslu yerleri kastediyoruz). Bundan dolayı, silâh altına alınanların daha ziyade şehirlerde toplanmış oldukları farzedilerek, şehir nüfusu nisbetinin 1927-45 yıllarında istatistiklere göre gösterdiği tezayüdü, şehirlerin büyümesine değil, seferberliğe ve askerlerin yazılması hususunda sayımlarda tatbik edilen usule atfetmek gerektiği ileri sürülebilir. Gerçekten bu usulün — ordu farzedildiği gibi daha ziyade şehirlerde yığılmış bulunduğu takdirde — hakikatta köylü olan bir çok kimselelerin istatistiklere şehirli olarak geçmelerini, dolayısıyla şehir nüfusunun sun'î bir şekilde kabarmasını intaç edeceği meydandadır. Ancak bu âmîl, 1940 ve 45 rakkamlarını bazı şehirler lehine tahrif etmiş olsa bile, yine şehirlerde oturanlar nisbetinin 1927-45 devresinde yükselmiş olduğuna, aşağıdaki sebepler dolayısıyla hükmetmek lâzım gelecektir.

[13] Bakınız: «Genel nüfus sayımı 20/X/1935», İstatistik Umum Müdürlüğü yayınlarından, sayı 75, cilt 60, s. IX.

a — Seferberlik münasebetiyle silâh altına alınanlar, her halde yalnız şehirlerde toplanmış olmayıp kısmen de köylere dağılmış bulunuyordu. Meselâ Edirne, Kırklareli, Çanakkale vilâyetlerinde köy başına düşen ortalama nüfusun 1935 ve 40 arasında büyük ölçüde yükselmiş olması buna delildir :

	<i>Köylerin ortalama nüfusu</i>		
	<i>1935</i>	<i>1940</i>	<i>1945</i>
Edirne vilâyeti	483	683	549
Kırklareli vilâyeti	671	986	733
Çanakkale vilâyeti	362	560	559

b — 1945 sayımı da memleket seferberlik durumunda iken, yani şartların 1940 a nazaran pek değişmemiş bulunduğu bir zamanda yapılmıştır. Buna rağmen 1940-45 arasında şehir nüfusunun umum nüfustaki payı yükselmekte devam etmiştir.

c — Nihayet istatistikler 1940 ve 45 yılları şehir nüfusunu hakikî seviyesinden daha yüksek gösterebilir bile, bu hatanın 1927 yılına ait rakkamlarda da, hem de muhtemel olarak daha geniş ölçüde, mevcut olduğu unutulmamalıdır. Gerçekten 1927 sayımında gizli kalan ve ancak ertesinde sayımda tesbit edilebilen kimselerin bilhassa köy sakinlerinden tereküp ettiği muhakkaktır. Demek oluyor ki, 1927 köy nüfusunun sayısı ve umum nüfustaki payı istatistiklerin ifade ettiğinden her halde daha yüksek, dolayısıyla şehir nüfusunun o yıla ait payı hakikatte daha alçaktır [14]. Şu halde, seferberlik durumu, şehir nüfusunun 1940 ve 45 yıllarındaki miktarını ve nisbetini şişirmiş olabilir. Fakat aynı hata, gizli kalan nüfusu dolayısıyla, muhakkak olarak 1927 oranında da vardır ve belki fazlasıyla vardır. Bundan dolayı şehirlere ait oran serisinin — münferit rakkamları yanlış bile olsa — arzettiği umumî artma temayülünün gerçek olduğu, şüphesiz gibi görünmektedir.

Bu muhakemelerin neticelerini şöyle bir hesapla desteklemek de mümkündür. 1935 ve 40 yıllarını atlayıp yalnız 1927-45 yıllarını gözönünde bulunduralım. Nüfuslarının 1945 te seferberlik dolayısıyla kayda değer

[14] En küçük kasabaları da kavrayan idari tariflere göre şehir nüfusuna ait payın 1935 te düşmesi bununla ilgilidir. Çünkü 10.000 den az nüfuslu kasabalarda oturanların miktarı 1927-35 arasında hemen hemen sabit kaldığından, bu ufak kasabalar hesaba katılınca şehir nüfusunun o devredeki artış nisbeti alçalmakta ve daha büyük şehirler nüfusunda vukubulmuş olan hakikî artış köy nüfusundaki zahiri çoğalmayı denkleştirmeğe yetmemektedir.

ölçüde kabarmış olması muhtemel olan şehirler mahduddur ve başlıcaları 7 den ibarettir [15]. Hesapları garnizon şehirleri adını vereceğimiz bu 7 şehiri diğerlerinden ayırmak suretile yapalım. Netice aşağıdaki tabloda gösterilmiştir :

	1927 Nüfusu		1945 Nüfusu	
	Sayı	Genel nüfustaki pay (%)	Sayı	Genel nüfustaki pay (%)
I — 7 Garnizon şehri				
a) 1927 de 10 binden fazla nüfuslu	45 358	0.54	159 520	0.86
b) 1927de 10 binden az nüfuslu	28 440			
II — 10 binden fazla nüfuslu diğer yerler	2 190 727	16.05	3 282 557	17.67
III — 10 binden az nüfuslu diğer yerler	11 383 745	83.41	15 135 160	81.47
IV — Genel nüfus	13 648 270	100.00	18 577 237	100.00

Görülüyor ki garnizon şehirleri hesaba katılmadığı takdirde dahi şehir nüfusunun 1945 deki payı olarak 1927 dekenden daha yüksek oranlar elde edilmektedir. Bu keyfiyete ve evvelce ileri sürdüğümüz delillere nazaran, nüfusumuzun 10 binden fazla nüfuslu yerlerde oturan kısmının, önemli ölçüde olmamakla beraber, yine az çok bariz bir surette artmış olduğunu kabul etmek lâzımdır.

Fakat bu artış ne surette vukubulmuştur? Köylerden şehirlere doğru bir harekete atfedilip edilemeyeceği hakkında bir kanaata varabilmek için nasıl meydana geldiğini incelememiz gerekir. Genel olarak bu hususta şu imkânlar vardır :

- 1 — Şehirler sahalarını genişletmiş ve yakınlarındaki köyleri sınırları içine almış bulunabilir;
- 2 — Şehir sayısı artmış, ötedenberi mevcut olanlara yenileri katıl-

[15] Erzurum, Kars, Van, Sarıkamış, Çanakkale, Gelibolu, Çatalca, Trakya'daki şehirlerde (Kırklareli, Lüleburgaz, Çorlu, Tekirdağ'da) 1945 te mühim miktarda asker kalmamış olduğu anlaşıldığından, bunların ve deprem dolayısıyla nüfusu azalmış olan Erzincan'ın, garnizon şehirleri kategorisine sokulmasına lüzum görülmemiştir.

Askerin toplanması dolayısıyla nüfusları kabarmış olan başka şehirler de şüphesiz vardır. Ancak başlıcaları her halde yukarıdaki 7 şehirden tereküp ettiğinden, bunların hesaplardan çıkarılmas ile, seferberlik durumunun şehir nüfusu üzerindeki tesirlerinin geniş ölçüde bertaraf edildiğine ihtimal verilebilir.

miş olabilir. Bu olay, idarî mânada şehirler bahis konusu olduğu takdirde, önce köy sayılan bazı yerlere şehir statüsünün verilmesi, 10 binden fazla nüfuslu yerler gözönünde bulundurulduğu takdirde ise sakinleri daha az olan kasabaların büyüüp nüfuslarının bu hadde varması şeklinde husule gelir.

3 — Nihayet ötedenberi mevcut şehirlerin nüfusu, şehir sahaları sabit kaldığı ve civardaki bazı köyler ilhak edilmediği halde, genel köy nüfusuna nazaran daha hızlı bir gelişme göstermiş olabilir.

Türkiyede şehir nüfusu oranının yükselişinde bu üç şeklin ne dereceye kadar payı olduğunu araştırırsak şu neticelere varırız :

1 — Hangi şehirlerimizin sahasının nekadar genişlemiş olduğu ve kaç nüfuslu hangi köylerin belediyeler hududuna girdiği hakkında malûmat yoksa da, civardaki bazı köylerin ilhaki keyfiyetinin 1927-45 devresinde Türkiyenin muhtelif şehirlerinde vukubulmuş olduğuna muhakkak nazariyle bakabiliriz. İstanbul şehri sahasının 1927 de 253 Km² den 1935 te 260.5, 1948 de 266.6 Km² ye çıkmış olması bunun delilidir. Ancak memleketimizde köyler seyrek ve şehirlere, sınırları içine alınabilecek derecede yakın bulunanlar mahdud olduğundan, şehirler nüfusunda bu suretle husule gelen artışın ihmal edilebilecek kadar ehemmiyetsiz olduğuna ihtimal verilebilir.

2 — Buna karşılık ikinci âmilin halkımızın şehirlerde yaşayan kısmının büyümesinde müessir olduğu, istatistiklere ilk bakışta anlaşılır. Gerçekten 1927-45 arasında Türkiye'de şehirler bir hayli çoğalmıştır. İdarî mânadaki şehirlerin sayısı 383 ten — Hatay vilâyetinin önce Türkiye'ye ait olmayan kısımlarındaki 6 şehir hariç — 453 e çıkmıştır. Bizi asıl ilgilendiren 10 binden fazla nüfuslu şehirler 1927 de, 2 si garnizon şehiri olmak üzere, 66 dan ibaret bulunuyordu. 1945 te bunların adedi — Hatay vilâyetinin adı geçen kısımlarındaki 2 şehir hariç, buna karşılık 10 binden fazla nüfuslu 4 bucak merkezi dahil — 100 olmuştur. Bu şehirlerin müfredatı aşağıda gösterilmiştir ::

Garnizon şehirleri	1927 de de nüfusu 10 bini aşan	2
	» » » 10 binden az	5
Diğer şehirler	1927 de de nüfusu 10 bini aşan	64
	» » » 10 binden az iken	
	sonra bu hadde yükselen	23
	1927 de köy iken sonra şehir olan ve nüfusu 10 bine varan (Kırıkkale ve Kartal)	2
	İdarî bakımdan hâlâ köy sayılan, fakat nüfusu 10 bini aşan	4

3 — Şehir nüfusu payındaki yükselmenin üçüncü şekilde dahi vukubulup bulmadığına, yani durumun kısmen de evvelce mevcut şehirlerimizde nüfusun köylerdekinden daha hızlı artmış olmasıyla ilgili olup olmadığına gelince, bu hususu araştırmak için istatistikleri esaslı bir tahlile tâbi tutmak icab eder.

1 numaralı ekte 1945 yılındaki şehirlerimiz, garnizon şehirleri yine diğerlerinden ayrılmak suretiyle, durumlarına ve 1927 yılındaki büyüklüklerine göre gruplara bölünmüş ve her grubun devrenin başındaki ve sonundaki nüfus sayısı ile genel nüfustaki payı ve 1927-45 yıllarında nüfusunun artış oranı gösterilmiştir.

Tablonun tahlilinden, sakinleri 1927 de de 10 bine varan şehirler nüfusunun, ortalama olarak, köy nüfusundan daha yavaş gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Rakkamları garnizon şehirlerini hiç hesaba katmadan inceliyelim. Bunlar dışında 1927 de 10 binden fazla nüfuslu 64 şehir vardı. (Cetvelin 4 numaralı kalemi). Bu 64 şehrin sakinleri 1927-45 % 33.9 artmış, halbuki geri kalan nüfus [16] (garnizon şehirlerinde oturanlar tabii, yine hariç) % 36.0, idarî mânada köylerin nüfusu (1945 te nüfusu 10 bini geçen 4 bucak merkezi dahil) % 34.8 çoğalmıştır. Gerçi 10 binden fazla nüfuslu yerlere genel nüfusta düşen pay, 37 inci sahifede gösterdiğimiz gibi, 1927 de % 16.05 ten 1945 te % 17.67 ye çıkmıştır. Fakat bu keyfiyet 1927 de mevcut 64 şehire evvelce nüfusu 10 binden az iken bilâhare bu hadde varan 23 kasaba ile [17] yeni kurulan 2 şehrin ve 4 bucak merkezinin katılmasından doğmaktadır. Bahsi geçen 64 şehrin payı, hakikatta, % 16.05 ten % 15.79 a inmiştir. Cetvelin 4-7 numaralı kalemleri incelenecek olursa bu husus derhal belli olur.

Fakat bunu ne dereceye kadar bir şehirleşme sayabiliriz? 10 binden fazla nüfuslu şehirlerin çoğalması bazı yerlerin idarî bir kararla kaza merkezi ve şehir ilân edilmeleri suretile, yani lâfzî bir tahavvülle vukubulamayacak, sırf nüfusun fiilen o hadde yükselmesi ile gerçekleşebilecektir. Bundan dolayı, bu olayı, ötedenberi mevcut şehirlerin büyümesine muadil saymak ve şehirler genel nüfusunun, sakinleri arada 10 bine çıkmış olan yerlerde oturanların toplamı miktarınca artmış oldu-

[16] 1 No.lu ektteki cetvelde 1945 sütununun 5-10 numaralı kalemleri toplamının (15 484 167) 1927 sütununun 5,8 ve 10 numaralı kalemleri toplamına (11 383 745) oranıdır.

[17] Ayrıca 1927 de nüfusu 10 binden az olan 5 garnizon şehri de bu kategoriye girmiştir.

ğunu kabul etmek lâzım geldiği söylenebilir. Fakat bu telâkki tarzına karşı bir itiraz ileri sürmek mümkündür.

Burada esas tutulan tarifler, memleketteki yerleşme topluluklarını, 10 binden fazla ve az nüfuslu olarak iki gruba ayırmaktadır. Muhtelif yerlerin sakinleri, miktarları 10 bini buluncaya kadar ikinci grupta gözükmekte, fakat bu hadde varır varmaz, bütünü o gruptan çıkarılıp diğerine maledilmektedir. Yani bir yerde nüfusun bilfarz 7 binden 10 bine yükselmesi, ikinci kategorinin 7 bin kaybetmesini, ilkinin ise 3 bin değil birdenbire 10 bin kazanmasını intaç etmektedir. Yerlerin bir kategoriden diğerine geçişi mahiyetlerinin değişmesi ile müterafık olduğu takdirde, kategorilere ait rakkamların uğradıkları tahavvülleri anormal saymağa imkân yoktur. Eski vasıflarını artık haiz olmayan bir yerin bütün sakinleri ile beraber öbür kategoriye maledilmesi tamamiyle mantıktır. Fakat olay bazan bahis mevzuu olan yerin karakterinde bir değişiklik olmadan da vukua gelebilir. Gerçekten 10 bin haddi mahiyet bakımından hiç de kesin değildir. 9900 nüfuslu bir kasabanın 10 bin nüfuslu diğer bir kasabadan başka bir tipi temsil ettiği ve sakinleri 10 bine varmakla mahiyetinin hemen değişeceği tabii iddia edilemez. Buna göre bazı kasabalar, vasıfları sabit kaldığı halde sakinleri 10 bine yükselecek olursa, bu yüzden şehir ve köyler nüfusu toplamında vaki olan tahavvülleri sun'î saymak lâzım gelecektir. Rakkamlarımızın böylece sun'î olarak kabarmış olması ihtimalini hesaba katmamız gerekir.

Bu ihtimalin varid olup olmadığını, takribî olarak, şu şekilde gerçekleyebiliriz: nüfusunun şiddetli veya yavaş artmış olması bir yerin mahiyetini değiştirip değiştirmediği hakkında az çok fikir verebilir. Nüfusları doğumların ölümleri aşması ile izah edilebilecek derecede hafif bir gelişme göstermiş olanların karakterlerini muhafaza ettikleri, şiddetli bir artışla bu hadde erişenlerin ise mahiyetlerini değiştirmiş oldukları tahmin edilebilir. Sakinleri 10 bini aşan yerler kategorisine 1927-45 devresinde yeni girmiş olan şehirlerimizde nüfusun adı geçen yıllarda ne nisbette artmış olduğunu inceleyelim [18]. Garnizon şehirleri hariç, sa-

[18] 1927 sayımı istatistiklerinde idari mânada köylerin nüfusu bildirilmediğinden, Kartal, Kozlu, Buca ve Bornova'nın o yılki nüfuslarını 1935 ve 40 yıllarındaki miktarlarına göre tahmin etmek icap etmiş ve artış oranları bu tahminlere dayanılarak hesaplanmıştır. Adı geçen yerlerin 1927 için kabul ettiğimiz nüfus sayısı aşağıdaki gibidir:

	1927 nüfusu
Buca	7000
Bornova	7500

yısı 29 a varan bu şehirler, büyüme oranlarına göre, şöyle bölünmektedir :

Nüfusun 1927-45 arasındaki artış oranı (%)	Şehir sayısı
10 - 15 den az	3
15 - 20 » »	3
20 - 25 » »	2
25 - 30 » »	2
30 - 35 » »	—
35 - 40 » »	2
40 - 50 » »	4
50 - 100 » »	5
100 ve +	8
	29

Nüfusları % 25-30 arasında çoğalmış olan şehirlere ait hakikî nisbetler % 25 ve 26, % 35-40 grubunda gösterilenlere ait hakikî nisbetler ise, % 36 ve 38 dir. Buna göre nüfusun 18 yıl içindeki büyüme oranı, bahsi geçen şehirlerden 10 unda % 26 ve daha aşağı, 19 unda % 36 ve daha fazladır. Evvelki 16 şehirin mahiyetlerini değiştirmeyip eski durumlarında kaldıklarını kabul edersek, 10 binden fazla nüfuslu yerler kategorisine girmeleri dolayısıyla o kategoriye ait rakkamlarda vukubulan artışın zahiri olduğu neticesi çıkar. Bu 10 şehrin 1945 nüfusu 107 551 dir [19]. Bu miktarı hesaba katmadığımız takdirde, sakinleri 10 bini aşan yerlerin 1945 nüfusu olarak — sonuncular gibi garnizon şehirleri de hariç — 3.175.006 elde ederiz ki genel nüfusun % 17.09 ı demektir. Bu, 1927 ye ait 16.05 seviyesindeki orandan yine üstündür.

Kozlu	6000
Kartal	3500

Yeni kurulan ve 1927de mevcut olmayan Kırıkkale ve Karabük, nüfuslarının artış oranı % 100 ve + olan şehirler sınıfına ithal edilmiştir.

[19] Bahis konusu olan 10 şehir şunlardır: Adıyaman, Urfa, Ordu, Menemen, Bor, Bitlis, Tosya, Birecik, Develi, Niğde. Bu şehirlerin 1927 ve 45 nüfuslarını, 10 binden fazla nüfuslu yerleri büyüme oranları itibariyle sınıflanmış olarak gösteren ekli listeden anlamak mümkündür (Ek No. 2).

Şu halde ötedenberi mevcut şehirlerde oturanların sayısı diğer yerler sakinlerinden daha yavaş çoğalmış ve şehir nüfusunun genel nüfustaki payının yükselmesi evvelkilere bir çok yeni şehirlerin katılmasından ileri gelmiştir. Fakat bu da, tamamen olmasa bile geniş ölçüde, bir şehirleşmeyi tazammun etmektedir. Çünkü yeni şehirlerden ancak bir kısmının 1927 de de şimdiki karakteri haiz olduğu, halbuki çoğunun burada gözönünde bulundurduğumuz şehir tipinin vasıflarını evvelce taşımayıp bu vasıfları — başka yerlerden külliyetli miktarda nüfus alarak şiddetle büyümek suretile — arada kazanmış bulunduğu anlaşılmaktadır. Yani şehir ve köyleri birbirinden ayırmak için esas ittihaz ettiğimiz sırf kantitatif kriterin noksanlarını, bazı kalitatif unsurları da hesaba katmak suretile tamamlamağa çalıştığımız zaman da şehir sakinlerine düşen oranın 1927 ye nazaran hafifçe artmış olduğu neticesi çıkmaktadır. İlâve edelim ki bu artışın yine önemli olmamakla beraber, hakikatta, son bulunan oranların ifade ettiğinden daha büyük olduğu fikrini veren bir sebep de vardır: 1927 sayımında köylerde bir çok kimseler gizli kalmış olduğundan, evvelce söylediğimiz gibi, köy nüfusunun o yıldaki miktarı ve payı istatistiklerde gözükenden her halde daha yüksek, şehirlere ait pay ise, daha alçaktır. Buna karşılık seferberliğin de, 1945 yılına ait rakkamları, aynı istikamette tahrif etmiş olması muhtemelse de, garnizon şehirlerini hesaba katmamakla bu muhtemel hatanın 1945 oranı üzerinde müessir olmasını belki de fazlasıyla önlemiş bulunmaktayız.

Keyfiyetten köyden şehre doğru hareketler hakkında çıkan neticelere gelince: Türkiyede de doğumların ve tabii nüfus artışının şehirlerde — hele büyük şehirlerde — köylerdeki seviyenin altında kaldığını, istatistiklerin mevcut olmamasına rağmen, türlü karinelere göre ve kıyas yolile kabul etmek lâzımdır. Ayrıca şehirler nüfusunda sırf belediye hudutlarının genişletilmesi suretile vukua gelen tezayüdün pek ehemmiyetsiz olduğu muhakkak ve milletlerarası göçlerin şehirler lehinde kayda değer ölçüde müessir olmuş olması ihtimali azdır. Bu sebepler dolayısıyla şehir nüfus payındaki yükselme ancak köyden şehir istikametine bir hareketten, daha doğrusu — dayandığımız sayım istatistikleri şehirlere doğru ve aksi istikametteki hareketleri ayrı ayrı mütalâaya müsaade etmediğinden — adı geçen hareketlerin şehirler lehine neticelenmiş, köylerin şehirlere, aldıklarından fazla nüfus vermiş olmalarından doğmuş olabilir. Bu hareketin bilhassa hangi şehirlerde yöneldiği meselesine yukarıda söz arasında temas etmiştik. Bu hususta ilâveten şu noktaları belirtmek yerinde olur :

2 numaralı Ek'de sakinleri sayısı 1945 te 10 bini geçen şehirlerimiz bu devre içinde ne nispette büyümüş olduklarına göre sınıflanmış bulunmakta ve ayrıca her şehrin 1927 ve 45 nüfusu da gösterilmektedir. Doğumların ölümleri aşması ile izah edilemeyecek derecede büyümüş olan şehirlere, köylerden değil başka şehirlerden insan gelmiş olması, sonuncu şehirlerin de — nüfuslarının önemli ölçüde veya hiç çoğalmamış olmasına rağmen — köylerden göçmen almış olmaları ihtimali varsa da, genel olarak, köylerden şehirlere doğru hareketten nüfusları şiddetle artan şehirlerin faydalanmış, diğerlerinin ise faydalanmamış olduğu kabul edilebilir. Cetvelden türlü şehirlerimizin büyüme nispeti hakkında şu hususlar belli olmaktadır :

1 — Ancak başka yerlerden nüfus almaları suretile mümkün olabilecek derecede hızlı gelişmiş bulunan şehirler mahduttur. 100 şehirden — 7 garnizon şehiri hariç — yalnız 34 ünün nüfusu % 35 ten fazla çoğalmıştır.

2 — Nüfusu mühim nisbette artmış olan şehirler bilhassa Ankara ve yeni sanayi merkezleridir. 1927-45 arasında kurulan Kırıkkale ve Karabük'ten başka Zonguldak, Eskişehir, Kozlu, Ereğli, Nazilli, Malatya'da % 100 den üstün; Sivas ve İzmit'te sırasile % 58 ve 80 oranında bir nüfus çoğalışı olmuştur. Bu şehirleri, arada mühim bir çimento fabrikasının tesis edilmiş bulunduğu Kartal'la beraber, diğerlerinden ayırılım ve Ankara ile garnizon şehirlerini ve — nüfuslarının tedricen 10 bine varmış olması dolayısıyla eskiye nazaran mahiyetlerinin pek değişmediğine ihtimal verdiğimiz — yukarıda bahsi geçen 10 şehri de yine ayrı kategoriler sayalım. Sakinleri 10 bini aşan diğer şehirleri bir bütün olarak ele alırsak — aralarında Kayseri, Adana, Bursa, İstanbul gibi sanayileşmede ilerleyenler bulunduğu halde — genel nüfustaki paylarının düşmüş olduğunu görürüz. Kaldı ki bu gruba 1927 de 58, 1945 te ise 71 şehir dahil bulunmaktadır [19a]. Bu husus 46 mcı sahifedeki cetvelden anlaşılabilir.

[19a] Gerçekten diğer gruplara dahil şehirler muayyen olduğu halde sonuncu kategoridekiler muayyen değildir. Bu kategori 1927 ve 45 te nüfusu 10 bini aşan ve evvelki gruplara girmeyen bütün şehirleri kavramaktadır.

	1927		1945	
	Nüfus	Oran (%)	Nüfus	Oran (%)
Garnizon şehirleri	73 798 [20]	0.54	159 520	0.86
Ankara	74 553	0.55	226 712	1.22
Yeni sanayi şehirleri	135 039 [21]	0.99	316 603	1.70
Nüfusları tedricen 10 bine yükselen şehirler	90 859 [22]	0.67	107 551	0.58
10 binden fazla nüfuslu diğer şehirler	2 007 436	14.71	2 631 691	14.17
10 binden az nüfuslu yerler	11 266 585	82.54	15 185 160	81.47
<i>Toplam: Türkiye Nüfusu</i>	13 648 270	100.00	18 577 237	100.00

3 — Bundan başka bazı limanlarda (Mersin, Bandırma, Antalya), Seyhan ve Gaziantep vilâyetlerindeki muhtelif şehirlerde ve yeknasak bir mahiyet arzetmeyen muayyen kasabalarda ortalamanın üstünde bir nüfus tezayüdü olmuştur.

4 — Şehirlerimizden çoğunun nüfusu az veya mutedil ölçüde artmış, hattâ Kastamonu, Erzincan, Mardin, Tokat ve Edirne'ninki gerilemiştir. 53 şehirde çoğalma oranı % 29 ve daha aşağıdır. Nüfusları önemli bir gelişme göstermeyen şehirler arasında en büyük iki şehrimiz olan İstanbul ve İzmir de vardır. Artış oranı ilkinde % 25, diğerinde % 28 den ibarettir.

Bu duruma göre bazı şehirlerde giren ve çıkanlar arasında aşağı yukarı denge bulunduğu, İstanbul ve İzmir'de — doğum oranının bu iki şehirde epey düşük olduğuna ihtimal verileceğinden — girenlerin çıkanları mahdud bir nisbette [23] aştığı, nüfusları daha küçük bir artış göstermiş ve azalmış olanların başka yerlerden nüfus almayı bilâkis diğer şehirlere verdikleri, 2 nci ve 3 üncü fıkrada zikredilen şehirlerin ise, hem köylerden hem de diğer bazı kasabalardan nüfusu çekmiş oldukları tahmin edilebilir.

Şu halde Türkiye'de köyden şehre doğru bir hareket varsa da bu hareket bazı özellikler arz etmektedir. İlkin başka memleketlerde müşa-

[20] 1927 de bu miktarın 45.358 i 10 binden fazla, 28.440 i 10 binden az nüfuslu yerlere düşüyordu.

[21] 1927 de bu miktarın 108.738 i 10 binden fazla, 26.301 i 10 binden az nüfuslu yerlere düşüyordu.

[22] 1927de tabiatile hepsi 10 binden az nüfuslu idi.

[23] Bununla beraber bu şehirlerin nüfusu yüksek olduğundan az nisbette bir muhaceret fazlası mutlak olarak büyükçe bir miktara varabilir.

hede olunanlarla mukayese edilemeyecek derecede hafiftir. Bundan başka gnel olmayıp ancak muayyen şehirlere yönelmiş bulunmaktadır. Nihayet diğer ülkelerde, bilhassa büyük şehirlere akın edildiği halde bizde şehir adını taşımağa hakkile lâıyk olan merkezlerden ikisine — bu arada en mühimine — doğru kuvvetli bir hareket sezilememekte, köylerden, bilhassa, bir çoğu ufak olan yeni sanayi şehirlerinin nüfus aldıkları anlaşılmaktadır. Bundan da zarurî olarak şu netice çıkmaktadır: Şehirleşme, anlaşılan, henüz umumiyetle hayat tarzını değiştirmek arzundan doğmamakta ve şehire, köy hayatından bıktığı, konforu ve eğlenceleri ile şehir hayatı özlendiği için gidilmemektedir. Saik ve sebep, görüldüğüne göre, zevkin, hayat görüşünün, ihtiyaçların değişmesi değil, daha ziyade ziraî gelirleri, tamamlayıcı bir kazanç sağlamak arzusudur. Nitekim müşahedeler, hâlâ, şehirlerde tesadüf edilen köylülerin ekseriyetle oraya muvakkaten geldiklerini ve köyelerine dönmenin onlar için gaye kaldığını göstermektedir.

Aşırı bir şehirleşme tehlikeli ise de, şehire doğru beliren hareketin tedricen kuvvetlenmesi iktisadî menfaatlerimiz bakımından arzuya değer görünmektedir. Ziraata elverişli erazinin mahdud olduğu memleketimizde köylerde umumiyetle bir nüfus fazlalığı, yani bir toprak darlığı mevcuttur [24] ve bu hal hele bazı bölgelerde bariz bir şekil almış bulunmaktadır. Gerçi köylünün istihsal vasıtaları bugünkü kadar iptidai kaldığı müddetçe köy nüfusunun azalması ziraî istihsal üzerinde kötü tesirler yapabilir. Fakat ziraatla meşgul olmağa devam edeceklere, pek kifayetsiz olan bugünkü miktardan fazla toprak kalabilmesi için, bir kısım köylülerin şehirlere yerleşmesi ergeç icab edecektir. Sanayiimiz de bundan faydalanacaktır. Hali hazırda bir çok fabrikalar şehire muvakkaten gelen işçilerle çalışmak zorunda bulunmakta ve amelenin işinde meleke kazanmasına engel olan bu durum Türkiye endüstrisinde verimi azaltan başlıca faktörlerden birini teşkil etmektedir. Şehirlere doğru hareket kuvvet bulunca bu güçlük kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Ancak hareketi kamçulamak üzere alınabilecek tesirli tedbirler de mevcut değildir. Değişen iktisadî ve sosyal şartların şehirleşmeyi makul bir ölçüde ve tedricen canlandırmak yolunda müessir olacağını ümit etmek lâzımdır.

[24] Bu hususta bakınız: Prof. Ali Tanoğlu: «Ziraatımızın coğrafi karakteri ve başlıca meseleleri», İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt IV, 1942/43, s. 321 ve devamı; «Türkiyede çiftçi yoğunluğu meselesi», Türk Coğrafya Dergisi yıl III, Ankara 1945, s. 107 ve devamı.

EK

1945 te şehirlerimizin bölünüşü

(Hatay Vilâyetinin Türkiyeye bilâhara katılan kısımlarındaki

Sıra No.	G R U P L A R	Şehir sayısı
	I — Garnizon şehirleri (1945 te hepsi 10.000 den fazla nüfusludur)	
1	A) Nüfusu 1927 de de 10.000 i aşan	2
2	B) » » » » 10.000 e varmayan	5
3	C) Toplam	7
	II — 1945 te 10.000 den fazla nüfusu diğer yerler	
4	A) 1927 de de 10.000 den fazla nüfuslu olan şehirler	64
5	B) » » 10.000 » az » » »	23
6	C) » » şehir olarak mevcut olmayıp arada kurulan	2
7	D) 10.000 den fazla nüfuslu Bucak merkezleri	4
	III — 10.000 den az nüfuslu idari mânada şehirler	
8	A) 1927 de mevcut ve nüfusu 10.000 den az	289
9	B) » » » olmıyan ve arada kurulan	68
10	IV — İdari mânada köy nüfusu (10.000 den fazla nüfusu 4 Bucak merkezi hariç)	
11	V — Toplam: Türkiye Nüfusu	

[1] 1927 nüfusu o yılın köy nüfusu içindedir.

[2] Hakikatte 4 Bucak merkezi ile beraber 13.949.646 dır.

I

ve grup itibariyle nüfusu

6 şehir hariç 10.000 den fazla nüfuslu 4 Bucak merkezi dahildir)

1945		1927		1927 - 1945
Nüfus sayısı	Genel nüfustaki pay (%)	Nüfus sayısı	Genel nüfustaki pay (%)	arasındaki artış oranı (%)
73 235		45 348		
86 285		28 440		
<hr/>		<hr/>		
159 420	0.86	73 798	0.54	116.1
2 933 550	15.79	2 190 727	16.05	33.9
273 427	1.47	189 370	1.38	44.4
29 338	0.16	— [1]	—	—
46 242	0.25	— [1]	—	—
1 081 496	5.82	847 148	6.21	28.4
150 260	0.81	— [1]	—	—
13 903 404 [2]	74.84	10 347 227	75.32	34.4
<hr/>		<hr/>		<hr/>
18 577 237	100.00	13 648 270	100.00	86.1

EK 2*1945 te nüfusu 10.000 i aşan yerler*

(Nüfuslarının 1927 - 45 devresindeki artış nisbetine göre)

(Hatay Vilâyetinin Türkiye'ye 1938 de katılan kısımları hariç,
10.000 den fazla nüfuslu idarî mânada köyler dahildir)

<i>Şehir</i>	<i>1927 nüfusu</i>	<i>1945 nüfusu</i>	<i>Artış oranı</i> %
I — Nüfusu azalmış olanlar			
Erzincan	16 092	12 573	— 22
Mardin	23 252	18 522	— 20
Edirne	34 528	29 439	— 15
Tokat	22 390	20 078	— 10
Kastamonu	14 590	13 869	— 5
Toplam	110 824	94 481	
II — Nüfusu % 5 e kadar artmış olanlar			
Iskiliip	10 303	10 344	0
Ayvalık	13 549	13 650	1
Tekirdağ	14 569	14 780	1
Rize	13 881	14 186	2
Çorum	19 664	20 307	3
Amasya	12 824	13 344	4
Toplam	84 790	86 611	

Şehir	1927 nüfusu	1945 nüfusu	Artış oranı %
-------	-------------	-------------	------------------

III — Nüfusu % 5 ten % 10 a kadar artmış olanlar

Giresun	11 814	12 431	5
Yozgat	10 998	11 576	5
Edremit	12 161	12 847	5
Zile	15 377	16 269	6
Şifrt	15 099	16 210	7
Kırşehir	12 745	13 783	8
Isparta	15 979	17 292	8
Toplam	94 173	100 408	

IV — Nüfusu % 10 dan % 15 e kadar artmış olanlar

Menemen	9 513	10 572	11
Tosya	9 676	10 784	11
Kırklareli	12 844	14 412	12
Burdur	12 805	14 377	12
Manisa	28 684	32 079	12
Uşak	16 967	18 779	12
M. Kemalpaşa	13 072	14 943	14
Söke	10 390	11 870	14
Urla	8 936	10 206	14
Toplam	122 887	138 022	

V — Nüfusu % 13 ten % 20 ye kadar artmış olanlar

Siverek	14 962	17 264	15
Kütahya	17 282	19 849	15
Nevşehir	13 445	15 563	16
Tire	18 747	21 953	17
Elâzığ	20 042	23 695	18
Adıyaman	8 644	10 192	18
Birecik	9 100	10 790	19
Bitlis	9 050	10 779	19
Kilis	22 668	27 048	19
Toplam	133 950	157 133	

Şehir	1927 nüfusu	1945 nüfusu	Artış oranı %
-------	-------------	-------------	------------------

VI — Nüfusu % 20 den % 25 e kadar artmış olanlar

Develi	9 506	11 362	20
Ödemiş	16 793	20 088	20
Trabzon	24 587	29 824	21
Bor	8 762	10 665	22
Muğla	10 128	12 319	22
Konya	47 496	58 457	23
Bergama	13 223	16 351	24
Afyon	23 422	29 030	24
Toplam	153 917	188 096	

VII — Nüfusu % 25 ten % 30 a kadar artmış olanlar

Niğde	9 463	11 855	25
Urfa	29 098	36 356	25
İstanbul	690 857	860 558	25
Maraş	25 982	33 104	26
Ordu	8 209	10 346	26
Samsun	30 372	38 725	27
İnegöl	11 882	15 165	28
Denizli	15 787	20 162	28
İzmir	153 924	198 396	29
Toplam	975 574	1 224 667	

VIII — Nüfusu % 30 dan % 35 e kadar artmış olanlar

Adapazar	22 534	29 386	30
Tarsus	21 872	28 829	32
Akhisar	18 026	23 799	32
Balıkesir	25 740	33 894	32
Diyarbakır	30 709	41 087	34
Turgutlu	16 897	22 713	34
Toplam	135 778	179 708	

IX — Nüfusu % 35 ten % 40 a kadar artmış olanlar

Akşehir	9 293	12 605	36
Bafra	8 182	11 309	38
Bursa	61 690	85 919	39
Adana	72 577	100 780	39
Toplam	151 742	210 613	

<i>Şehir</i>	<i>1927 nüfusu</i>	<i>1945 nüfusu</i>	<i>Artış oranı</i> %
X — Nüfusu % 40 tan % 50 ye kadar artmış olanlar			
Merzifon	11 334	16 037	41
Bornova [2]	7 500	10 624	42
Nizip	7 041	10 017	42
Antalya	17 365	25 037	44
Salihli	7 191	10 630	48
Kayseri	39 134	57 864	48
Karacabey	7 427	11 104	49
Toplam	96 992	141 313	

XI — Nüfusu % 50 den % 100 e kadar artmış olanlar

Karaman	8 182	12 460	52
Aydın	11 978	18 504	54
Buca [2]	7 000	10 814	54
Bandırma	11 127	17 355	56
Çorlu	7 939	12 394	56
Mersin	21 171	33 148	57
Gaziantep	39 998	62 873	57
Sivas	28 498	44 856	58
Kars [1]	13 901	22 360	61
Erzurum [1]	31 457	50 875	62
Çankırı	8 847	14 680	66
Ceyhan	7 317	13 125	80
İzmit	15 215	28 352	86
Toplam	212 630	341 796	

<i>Şehir</i>	<i>1927 nüfusu</i>	<i>1945 nüfusu</i>	<i>Artış oranı</i> %
XII — Nüfusu % 100 ve daha fazla artmış olanlar			
Malatya	20 737	41 430	100
Nazilli	9 325	18 986	104
Ereğli	7 476	15 729	110
Van [1]	6 981	14 266	110
Osmaniye	4 968	10 498	111
Lüleburgaz	5 323	12 339	132
Kozlu [2]	6 000	14 122	135
Sarıkamış [1]	4 357	10 513	141
Eskişehir	32 341	80 030	147
Çanakkale [1]	8 515	22 869	169
Zonguldak	11 947	32 978	176
Gelibolu [1]	5 445	16 496	203
Ankara	74 553	226 712	204
Kartal [3]	3 500	14 842	324
Catalca [1]	3 142	22 141	605
Karabük [2]	—	10 682	—
Kırıkkale [4]	—	14 496	—
Toplam	204 610	579 229	
Genel Toplam	2477 895	3 442 077	39

[1] Bunlar garnizon şehri saydıklarımızdır.

[2] Bunlar halihazırda bucak merkezi ve idari bakımdan köydür; 1927 nüfusları o yılın sayımına alt istatistikte bildirilmemiş olduğundan tahmin edilmiştir. 1935 nüfusları aşağıdaki gibidir:

Kozlu	7508
Buca	8060
Bornova	8528

Karabük ne 1927 de ne de 1935 te henüz mevcut değildi.

[3] Kartal 1927 de idari mânada köy sayıldığından o yılki nüfusu belli olmayıp tahmin edilmiştir. Bu yerin 1935 nüfusu 4.462 dir.

[4] Kırıkkale'nin de — Karabük gibi — 1927 de mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. 1935 nüfusu 4599 dir.